

โลกในเชิงอัตนัย (Subjective world)

ตามทัศนะของพุทธปรัชญาเชื่อว่าโลกมีอยู่จริงได้โดยปราศจากการรับรู้ของมนุษย์ (Objective world) กล่าวคือ ความรู้สึกนึกคิดของมนุษย์และสัตว์อื่น ๆ มิได้สร้างสรรพสิ่งทั้งหลายขึ้น มันก็ยังดำรงอยู่อย่างนั้น อันได้แก่โลกตามธรรมชาติ หรือโลกเชิงจักรวาลวิทยาตั้งที่ได้พิจารณาในบทที่ 2 อย่างไรก็ตาม มีพุทธพจน์บางตอนในพระไตรปิฎกที่ดูเหมือนกล่าวถึง การมีอยู่ของโลกในเชิงอัตนัย นั่นก็คือ โลกมีอยู่ได้เพราะมีการรับรู้ของมนุษย์

พุทธพจน์เกี่ยวกับโลกในเชิงอัตนัย (Subjective world)

1. โลกอันจิตย่อมนำไป¹
2. ธรรมทั้งหลายมีใจเป็นหัวหน้า มีใจเป็นใหญ่ เกิดขึ้นจากใจ²
3. ตูกรอาวุโสทั้งหลาย บุคคลย่อมมีความสำคัญในโลกว่าโลกคือว่า โลกด้วยธรรมอันใด ธรรมนี้เรียกว่า โลกในวินัยของพระอริยะ ตูกรอาวุโสทั้งหลายบุคคลย่อมมีความสำคัญในโลกว่าโลกคือว่าโลก ด้วยจักขุ...ด้วยหู...ด้วยจมูก...ด้วยลิ้น... ด้วยกาย...ด้วยใจ ตูกรอาวุโสทั้งหลาย บุคคลย่อมสำคัญในโลกว่าโลก คือว่าโลก ด้วยธรรมอันใด ธรรมนี้เรียกว่าโลก โลกในวินัยของพระอริยะ³
4. ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ที่เรียกว่า โลก โลกตั้งนี้ด้วยเหตุเพียงเท่าไร จึงเป็นโลก หรือบัญญัติว่าโลก พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ตูกรสมิทธิ จักขุ รูป จักขุ-วิญญาณ ธรรมที่จะพึงรู้แจ้งด้วยจักขุวิญญาณ มีอยู่ ณ ที่ใด โลกหรือการบัญญัติว่าโลก ก็มีอยู่ ณ ที่นั้น ฯลฯ ใจ ธรรมารมณ์ มโนวิญญาณ ธรรมที่จะพึงรู้แจ้งด้วยมโนวิญญาณ มีอยู่ ณ ที่ใด โลกหรือการบัญญัติว่าโลกก็มีอยู่ ณ ที่นั้น⁴

¹สัง.สคาก. 15/181

²ขุท.ธ. 25/11

³สัง.สฬ้า. 18/172

⁴สัง.สฬ้า. 18/175

กระบวนการรับรู้โลก

จากพุทธวจนที่ตีความในข้างต้น แสดงให้เห็นถึงการมีอยู่ของโลกที่ขึ้นอยู่กับความรู้ (จิต) ของมนุษย์ ซึ่งมีความหมายที่แตกต่างไปจากโลกเชิงปรนัย ที่ได้พิจารณาไว้ในข้างต้น อาจมีผู้เข้าใจผิด คิดว่า พุทธปรัชญา มีแนวความคิดเรื่องโลกเป็น 2 ประเภทและแยกออกจากกันอย่างเด็ดขาด ถ้าเป็นเช่นนั้นความคิดเรื่องโลกในพุทธปรัชญาที่ขัดแย้งในตัวเอง แต่ความหมายที่แท้จริงของโลกในแง่นี้ มิได้มีความว่า ถ้ามีมนุษย์ก็มีโลกภายนอกและในทางกลับกัน ถ้าปราศจากมนุษย์โลกภายนอกก็สูญ "การมีอยู่ของโลก" ในแง่นี้เป็นโลกที่มนุษย์ได้ให้ความหมายกันมัน แล้วเกิดการยึดมั่นที่ภาคีธรรมเรียกว่า อูปาทาน ดังนั้นความคิดเรื่องโลกในเชิงอัตถิยนิยมมิได้ขัดแย้งกับความคิดเรื่องโลกในเชิงปรนัย

โลกในเชิงอัตถิยนิยมทรรคนะของพุทธปรัชญานี้มิใช่โลกตามความหมายของภูมิปรัชญา แต่เป็นโลกที่ก่อให้เกิดปัญหาเรื่องความทุกข์แก่มนุษย์ อันเนื่องมาจาก มนุษย์มีความสัมพันธ์กับโลกภายนอกในแง่ของการกระทำ ดังนั้นความหมายหรือลักษณะของโลกในเชิงนี้ เกี่ยวข้องกับจิตศาสตร์

ก่อนที่จะพิจารณาโลกในเชิงอัตถิยนิยมที่ก่อให้เกิดความทุกข์แก่มนุษย์ได้อย่างไร เราควรพิจารณา กระบวนการรับรู้โลกในทัศนะของพุทธปรัชญาก่อน เพื่อช่วยต่อการทำความเข้าใจว่า กระบวนการรับรู้โลกเช่นใด ที่ก่อให้เกิดทุกข์และไม่ก่อให้เกิดทุกข์ ถ้าตั้งคำถามว่า "เรารับรู้โลกภายนอกได้อย่างไร" คำตอบโดยสามัญสำนึกของคนทั่วไปได้ว่า เรารู้ได้ด้วยประสาทสัมผัสทั้ง 5 เช่น มองเห็นโลกและสิ่งต่าง ๆ ได้ด้วยตา ได้ยินเสียงต่าง ๆ ทางหู รับรู้กลิ่นต่าง ๆ ได้โดยทางจมูก รับรู้รสชาตต่าง ๆ ได้ด้วยลิ้น และยังสามารถจับต้องสิ่งต่าง ๆ ได้ นั่นก็คือ เรารับรู้โลกได้ด้วยประสาทสัมผัสทั้ง 5 เป็นตัวนำ เราสามารถคิดหรือจินตนาการถึงสิ่งที่ห่างไกลเกินประสาทสัมผัสธรรมดาได้ ดังนั้นโลกจึงมีอยู่

จากคำถามดังกล่าว พุทธปรัชญา จึงแบ่งโลกภายนอกหรือสรรพสิ่งทั้งหลายออกเป็น 6 ตามทางรับรู้¹ ดังนี้ 1. รูปคือ โลกที่เป็นรูปธรรมทั้งหมด 2. เสียง คือโลกที่เป็นฝ่ายเสียง 3. กลิ่น คือโลกที่เป็นกลิ่นทั้งหมด 4. รส คือโลกฝ่ายรสชาตต่าง ๆ 5. โณภูฐานพะ คือโลกที่เป็นฝ่ายที่ต้องสัมผัสกาย เช่น ร้อนหนาว อ่อนแข็ง 6. ธรรมารมณ์ คือโลกที่รับรู้ได้ทางความคิดทางใจ จินตนาการ โลกทั้ง 6 นี้ พุทธปรัชญา เรียกว่า อารมห์หรืออายตนะภายนอก 6

¹สัง.สผา. 18/75

เมื่อเรารู้ว่าโลกภายนอกหรืออายตนะภายนอก(อารมณ์ 6) มี 6 ประเภทแล้ว ปัญหาต่อมาก็คือ มนุษย์รับรู้โลกภายนอกนี้ได้อย่างไร อะไรเป็นตัวเชื่อมต่อกันให้เกิดการรับรู้ พุทธปรัชญา ให้อายตนะภายนอกมี 6 ประเภท ดังนั้นทางที่จะรับรู้อายตนะภายนอก ก็ต้องมี 6 เช่นเดียวกัน พุทธปรัชญา เรียกทางที่จะรับรู้หรือแกน เชื่อมต่อนี้ว่าอายตนะภายใน 6 (ทวาร 6) และได้แบ่งตามลักษณะเด่น เชื่อม, ทางรับรู้ที่แตกต่างกันไปและในแต่ละทางนั้นไม่สามารถทำหน้าที่รับรู้โลกได้ทั้งหมด เนื่องด้วยข้อจำกัดในการรับรู้ของอายตนะ แต่ละอย่าง ต่างมีความสามารถเฉพาะทาง และแต่ละทางจะทำหน้าที่รับรู้โลกในส่วนที่อยู่ในวิสัยของแต่ละทางเท่านั้น เช่น ตา ทำหน้าที่รับรู้โลกในส่วนที่เป็นรูปธรรมเท่านั้น ไม่อาจรับรู้เสียง กลิ่น รส หรือสัมผัสกับสิ่งต้องกายได้ ส่วนอายตนะภายในอย่างอื่น ๆ ก็มีใช้ตาก็มีนัยเช่นเดียวกัน

ดังนั้นถ้าเขียนทางรับรู้ (อายตนะภายใน, ทวาร 6) กับโลกภายนอก 6 (สิ่งที่ถูกรับรู้-อารมณ์) ตามที่กล่าวมาแล้วนั้น จากได้ดังนี้

<u>อายตนะภายใน</u>	<u>อายตนะภายนอก</u>
1. ตา----->	คู่กับ <-----รูป
2. หู----->	คู่กับ <-----เสียง
3. จมูก----->	คู่กับ <-----กลิ่น
4. ลิ้น----->	คู่กับ <-----รส
5. กาย----->	คู่กับ <-----โผฏฐัพพะ
6. ใจ ----->	คู่กับ <-----ธรรมารมณ์

การรับรู้โลกภายนอกตามสามัญสำนึกของทั่ว ๆ ไป จะจบลงที่ ตา เห็น รูปภายนอก หู ได้เสียง ลิ้นรับรู้รสชาต จมูกรับรู้กลิ่น กายรับสัมผัสสิ่งต่าง ๆ แต่ในพุทธปรัชญา กระบวนการรับรู้โลกภายนอกทางอายตนะภายใน 6 นี้ ยังไม่ถือว่าเป็นกระบวนการรับรู้ที่สมบูรณ์ ขั้นตอนการรับรู้ที่สมบูรณ์นั้นจะต้องมีการทำงานของจิตเข้ามาเกี่ยวข้องด้วย จึงจะถือว่าเป็นกระบวนการรับรู้ที่สมบูรณ์ ทั้งนี้เพราะว่า อายตนะทั้ง 12 นี้ เป็นฝ่ายรูปธรรมจึงไม่มีธรรมชาติผู้รู้ "ธรรมชาติที่รู้ได้มีเพียงจิตเท่านั้น"¹ ธรรมชาติใด ย่อมคิดเฉพาะเท่านั้น ธรรมชาตินั้นชื่อว่าจิต²

¹สัง.ชั้นธ. 17/93 อภ.วิภัง 35/1
²มูลนิธิธรรมศึกษาวิทยาลัย, ปรมัตถธรรม 4 (กทพ : โรงพิมพ์เลี้ยงช้าง จงเจริญ, 2512) หน้า 13

กระบวนการรับรู้ ตามทรรศนะพุทธปรัชญา จัดว่ามีความรู้หรือมีการรับรู้เกิดขึ้นจะต้องมีจิตเข้ามาเกี่ยวข้องเสมอ เพราะจิตมีธรรมชาติของการเป็นผู้รู้ ในบางครั้งพุทธปรัชญาเรียกวิญญาณแทนคำว่า จิตได้ เมื่ออายตนะภายนอกมี 6 หรือ อายตนะภายในมี 6 วิญญาณทำหน้าที่เกี่ยวกับการรับรู้ก็ทำงานในหน้าที่การรับรู้ตามทางที่มี ดังนี้ วิญญาณจำเป็นต้องมี 6 ตามประเภทของอายตนะทั้ง 6 คู่ และเพื่อจะเป็นกระบวนการรับรู้โลกที่สมบูรณ์ได้ ดังพุทธพจน์ที่ว่า

พระองค์ผู้เจริญที่เรียกกันว่า "โลก โลก ดังนี้ ด้วยเหตุเพียงไร จึงมีหรือบัญญัติว่าเป็นโลก?" ตูกรสมิทธิ ที่ไคมีตา มีรูป มีจักขุวิญญาณ มีธรรมอันพึงรู้แจ้งด้วยจักขุวิญญาณ ที่นั่นก็มีโลกหรือ บัญญัติว่าเป็นโลก ที่ไคมีหู มีจมูก...มีกลิ่น...มีกาย...มีใจ... มีธรรมารมณ์ มีมโนวิญญาณ มีสิ่งอันพึงรู้ด้วยมโนวิญญาณ ที่นั่นก็มีโลกหรือบัญญัติว่าเป็นโลก¹

จากพุทธพจน์ข้างต้นและในทมิณิกาย ปาฏิกวรรค² สรุปได้ อายตนะ 6 อารมณ์ 6 และ วิญญาณ 6 และมีความเกี่ยวข้องกัน ดังนี้³

1. จักขุ-ตา	เป็นแดนรับรู้รูป-รูป	เกิดความรับรู้คือ	จักขุวิญญาณ-เห็นรูป
2. โสตะ-หู	" สัททะ-เสียง	"	โสตวิญญาณ-ได้ยินเสียง
3. ขานะ-จมูก	" คันธะ-กลิ่น	"	ขานวิญญาณ-ได้กลิ่น
4. ชิวหา-ลิ้น	" รส-รส	"	ชิวหาวิญญาณ-รู้รส
5. กาย-กาย	" โภจฺจฺหะ-สิ่งต้องกาย	"	กายวิญญาณ-รู้สิ่งต้องกาย
6. มโน-ใจ	" ธรรม-เรื่องในใจ	"	มโนวิญญาณ-รู้เรื่องในใจ

กระบวนการรับรู้ที่สมบูรณ์จะต้องมีองค์ประกอบครบทั้งสามอย่างคือ อายตนะ อารมณ์ และวิญญาณ องค์ธรรมทั้งสามนี้มีชื่อเรียกรวมกันว่า "ผัสสะ" หรือ "สัมผัส" แปลตามคำศัพท์จะได้ว่า การกระทบ แต่ความหมายทางธรรมว่า การประจวบหรือบรรจบพร้อมแห่งอายตนะ

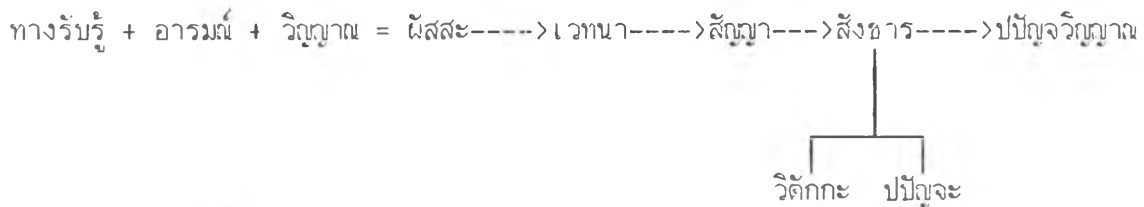
¹สัง.สฬ้า. 18/75

²ที.ปา.11/304-306

³พระราชาวรมณี, พุทธธรรม, หน้า 35-36

... จักขุวิญญาณเกิดขึ้น เพราะอาศัยตาและรูป เพราะการประจุ่มพร้อมแห่งธรรม 3 ประการนี้จึงเกิดผัสสะ เพราะผัสสะเป็นปัจจัย จึงเกิดเวทนาบุคคลเสวยเวทนา อันใดก็จำ (สัญญา) เวณานั้น บุคคลจำเวทนาใด ก็ตรึงถึง (วิตักกะ) เวณานั้น บุคคลตรึงถึงเวทนาใดก็เน้นซ้ำ(ปัญจะ) อยู่ในเวณานั้น บุคคลเน้นซ้ำอยู่ในเวทนาใดเพราะการเน้นซ้ำอยู่ในอารมณ์นั้น เป็นเหตุ ความจำหรือความหมายรู้อารมณ์เพราะ เน้นซ้ำอยู่ในอารมณ์นั้น (ปัญจสัญญา) ย่อมครอบงำเขาในเรื่องราวรูปทั้งหมด ที่พึงรู้ด้วยตา ทั้งที่เป็น อดีต อนาคตและปัจจุบัน¹

เขียนเป็นแผนผังได้ดังนี้²

จักขุทวาร+รูปารมณ์+ จักขุวิญญาณ = จักขุสัมผัส---->จักขุสัมผัสชา เวทนา---->รูปสัญญา---->รูปเจตนา
 โสททวาร+สัททารมณ์+ โสทวิญญาณ = โสทสัมผัส-->โสทสัมผัสชา เวทนา-->สัทสัญญา-->สัทเจตนา
 หานทวาร+คันธารมณ์+หानวิญญาณ = หานสัมผัส-->หานสัมผัสชา เวทนา-->คันธสัญญา-->คันธเจตนา
 ชิวหาทวาร+รสสารมณ์+ชิวหาวิญญาณ = ชิวหาสัมผัส->ชิวหาสัมผัสชา เวทนา->รสสัญญา->รสเจตนา
 กายทวาร+โณภูมิมารมณ์+กายวิญญาณ = กายสัมผัส->กายสัมผัสชา เวทนา->โณภูมิมารมณ์->โณภูมิมารมณ์เจตนา
 มโนทวาร+ธรรมารมณ์+มโนวิญญาณ = มโนสัมผัส->มโนสัมผัสชา เวทนา->ธัมมสัญญา->ธัมมเจตนา

กระบวนการรับรู้ในชั้นของผัสสะนี้ เป็นขั้นตอนสำคัญ ดังพุทธพจน์ที่ว่า "ตฺถุกรอาวสุโส ธรรมทังหลายทังปวง มินฺนทะเป็นมูล มินฺนสิการเป็นแดนเกิด มีผัสสะเป็นเหตุเกิด มีเวทนาเป็นที่ ประจุ่มลง มีสมาธิเป็นมูล มีสติเป็นใหญ่ มีปัญญาเป็นยิ่ง มีวิมุตติเป็นแก่นมีอมตะเป็นที่หยั่งลง มี นิพพานเป็นที่สุด"³

¹ ม.ม. 12/248, 226

² โสภณ ศรีภักษดาพร, "การศึกษาเชิงวิเคราะห์ความคิดเรื่องกายและจิต ในพุทธปรัชญา", (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต แผนกวิชาปรัชญา บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2527), หน้า 227

³ อัง.ทสก. 24/14

ผัสสะ เป็นขั้นตอนสำคัญในกระบวนการรับรู้ เมื่อผัสสะเกิดขึ้นแล้ว กระบวนการก็ดำเนินต่อไป เริ่มแต่ความรู้สึกต่ออารมณ์ที่รับรู้เข้ามานั้น ปฏิกริยาอย่างอื่นของจิต การนำอารมณ์นั้นไปคิดปรุงแต่ง ตลอดจนการแสดงออกต่าง ๆ ที่สืบเนื่องไปตามลำดับ ในกระบวนการนี้สิ่งที่ควรสนใจเป็นพิเศษ ก็คือ ความรู้สึกต่ออารมณ์ที่รับรู้เข้ามา ซึ่งเกิดขึ้นในลำดับถัดจากผัสสะนั่นเอง ความรู้สึกนั้นภาษาธรรมเรียกว่า "เวทนา" แปลว่า การส่วยอารมณ์หรือการเสพรสอารมณ์ คือ ความรู้สึกต่ออารมณ์ที่รับรู้เข้ามานั้น โดยเป็น สุขสบาย ไม่สบาย หรือเฉย ๆ อย่างใดอย่างหนึ่ง เวทนาถ้าแบ่งตามทางรับรู้ก็มีเท่ากับ 6 ตามจำนวนอายตนะ แต่ถ้าแบ่งตามคุณภาพจะมีจำนวน 3 คือ 1. สุข ได้แก่ สบาย ชื่นใจ ภูมิใจ 2. ทุกข์ ได้แก่ ไม่สบาย เจ็บปวด 3. อทุกขมสุข ไม่มีทุกข์ ไม่สุข คือ เรื่อย ๆ เฉย ๆ ซึ่งเรียกอีกอย่างว่า อุเบกขา แบ่งละเอียดลงไปอีกเป็น 5 อย่างคือ 1. สุข ได้แก่ สบายกาย 2. ทุกข์ ได้แก่ ไม่สบายกาย เจ็บปวด 3. โสภนัส ได้แก่ สบายใจ ชื่นใจ 4. โทมนัส ได้แก่ ไม่สบายใจ เสียใจ 5. อุเบกขา ได้แก่ เฉย ๆ ไม่สุขไม่ทุกข์¹

ในพุทธปรัชญาถือว่า เวทนา ตามนัยต่าง ๆ นั้น ล้วนแต่มีผัสสะเป็นเหตุเกิดทั้งสิ้น ตั้งแต่ผัสสะจนถึงผัสสะต่อไป

ดูกรอานนท์ เรากล่าวว่า สุข และทุกข์ เป็นสิ่งอาศัยเหตุเกิดขึ้น สุขและทุกข์อาศัยอะไรเกิดขึ้น สุขและทุกข์อาศัยผัสสะเกิดขึ้น²

...สุข เวทนาเกิดขึ้นเพราะผัสสะ อันเป็นที่ตั้งแห่งสุข เวทนา... เพราะอาศัยผัสสะ อันเป็นที่ตั้งแห่งสุข เวทนานั้นดับไป สุข เวทนาที่เกิดขึ้นเพราะอาศัยผัสสะอันเป็นที่ตั้งแห่งสุข เวทนา ที่เสวยอยู่อันเกิดแต่ผัสสะนั้นก็ดับไปด้วย ทุกข เวทนา... อทุกขสุข เวทนา³

เวทนาเป็นขั้นตอนการรับรู้ที่ต่อจากผัสสะและ เวทนานั้นยังมีบทบาทสำคัญในการรับรู้โลก ทั้งที่เป็นสุขหรือทุกข์ก็ได้ สำหรับปุถุชน เวทนามีได้มีความหมายเพียงแค่ว่า เป็นขั้นตอนหนึ่งของกระบวนการรับรู้ แต่ในขณะที่เดียวกัน เวทนายังมีความหมายถึงการที่โลกมีอะไรบางอย่างที่ให้แก่มนุษย์ในการที่มนุษย์เข้าไปรับรู้มัน ซึ่งในที่นี้ เวทนามีความหมายต่อการรับรู้ของมนุษย์ใน 2 ลักษณะ

¹ พระราชวรมณี, พุทธธรรม, หน้า 36-37

² สัง.นิ. 16/82

³ ชุ.มทา. 23/481

คือ เวทนาที่เป็นเหตุและเวทนาที่เป็นผล จะสังเกตได้จากการดำเนินชีวิตประจำวันของแต่ละคนที่ดำเนินเป็นไปต่าง ๆ ก็เนื่องจากมีเวทนาเป็นเหตุ นั่นก็คือ ความสุข ความทุกข์ (สุข เวทนา ทุกข์ เวทนา) เป็นต้นเหตุให้มนุษย์ต้องดิ้นรนและวัตถุประสงค์ของการดิ้นรน เป็นไปเพื่อบรรลุถึงเวทนาที่เป็นผล คือ ต้องการความสุขและหลีกเลี่ยงความทุกข์

จะเห็นได้ว่า การรับรู้ที่ต่อจากผัสสะนั้น คือเวทนา ขณะเดียวกันเวทนายังให้ความหมายต่อมนุษย์ในการรับรู้โลกและเป็นตัวการสำคัญ ที่เป็นเหตุ ทำให้กระบวนการรับรู้ตามธรรมชาติต้องเปลี่ยนไป ซึ่งกระบวนการรับรู้ตามธรรมชาติ จะเป็นเพียงกระบวนการที่ทำให้มนุษย์เกิดการรับรู้โลกเท่านั้น

อายตนะ+อารมณ์+วิญญาณ=ผัสสะ----> เวทนา-----> สัญญา----->สังขาร

ถ้าการรับรู้โลกของมนุษย์หันเหออกจากกระบวนการรับรู้ตามธรรมชาติ โดยมีเวทนาเป็นตัวการสำคัญที่เป็นเหตุทำให้กระบวนการรับรู้ตามธรรมชาติต้องเปลี่ยนไป กระบวนการรับรู้ ดังกล่าวนี้ มักดำเนินไป เมื่อรับรู้สิ่งใดสิ่งหนึ่ง (ผัสสะ) ก็เกิดความรู้สึกต่อสิ่งนั้น (เวทนา) ถ้าเป็นความสบายใจ ชื่นชอบก็จัดเป็นสุข เวทนา ความรู้สึกสบายเป็นสุขที่เกิดจากสิ่งนั้นมากกระทบจิต ก็ทำให้เกิดความพอใจ ชอบใจและต้องการสิ่งนั้น (ฉันทะ) ความติดใจอยู่ในอารมณ์ (ราคะ) ความเพลิดเพลิน (มัทธา) ความอยากได้ (ตัณหา) ความอยากได้ก็ติดใจพัวพันจนถึงขั้นยึดติด (อุปาทาน) ค้างใจอยู่ จากนั้นก็เกิดความคิดสร้างภาพต่าง ๆ ที่จะให้ตนอยู่ในสภาวะครองอารมณ์ที่เป็นสุขเวทนานั้น พร้อมทั้งคิดปรุงแต่ง (สังขาร) สร้างวิธีการที่จะให้ได้อารมณ์และสิ่งอันเป็นที่ตั้งแห่งอารมณ์นั้น แล้วลงมือกระทำการต่าง ๆ (กรรม) ทั้งที่เป็นทางกายกรรม วาจากรรมหรือมโนกรรม เพื่อให้ได้มาซึ่งผลที่ต้องการหรือเพื่อจะได้เวทนาที่ชอบใจนั้นยิ่ง ๆ ขึ้นไปอีก

เวทนาอีกทางหนึ่งก็คือ ทุกขเวทนา การดำเนินวิถีก็คล้ายกับสุขเวทนา นั่นก็คือเมื่อรับรู้สิ่งใดสิ่งหนึ่งแล้วเกิดความรู้สึก (เวทนา) ถ้าความรู้สึกนั้น เป็นความรู้สึกที่บีบคั้น หดหู่และคับข้องใจ ก็จัดเป็นทุกขเวทนา เมื่อความรู้สึกที่เป็นทุกขเวทนามากกระทบจิตก็ทำให้เกิดการปรุงแต่งที่เป็นอกุศลสังขาร คือ ไม่พอใจ คับแค้น โกรธ อยากทำลายอยากหนีไปให้พ้น

จะเห็นว่าคนเราจะเข้าไปเกี่ยวข้องกับสิ่งใดหรือปฏิบัติกับสิ่งนั้นในลักษณะท่าที่อย่างไรนั้น หลังจากการรับรู้ในชั้นของเวทนาแล้ว นั้นแสดงให้เห็นว่าสุขเวทนาหรือทุกขเวทนาเป็นจุดเริ่มต้นที่นำไปสู่การมีกิเลสตัณหา และกิเลสตัณหานั้นก็เป็นตัวการปรุงแต่งให้เกิดกระบวนการ

การรับรู้ใหม่ที่เบี่ยงเบนไปจากกระบวนการรับรู้ตามธรรมชาติ กระบวนการรับรู้ที่เบี่ยงเบนออกไปจากกระบวนการรับรู้ธรรมชาตินี้ เรียกว่า กระบวนการลึกลับวิญญู หนึ่งกระบวนการรับรู้ที่ถ้าเป็นไปได้หรือดำเนินไปตามกระบวนการตามธรรมชาติ โดยไม่มีการปรุงแต่ง ที่เกิดจากสิ่งชารหรือเบี่ยงเบนไปออกนอกทาง มันก็จะหยุดหรือจบอยู่ แค่ขั้นตอนของการรับรู้เท่านั้น เรียกว่า กระบวนการรับรู้แบบวิญญู กระบวนการรับรู้นี้เป็นธรรมชาติล้วน ๆ ไม่มีการปรุงแต่ง (สิ่งชาร) ให้เบี่ยงเบนด้วยอำนาจของกิเลสตัณหา แม้ที่ช่วงของ เวณาคติกรับรู้ เวณานั้นตามความเป็นจริงถึงกระทบเข้ากับสุข เวณาคติที่เป็นที่ตั้ง แห่งความนำพึงพอใจก็ไม่หลงติดอยู่ใน เวณานั้น ถึงกระทบเข้ากับทุกข์ เวณาคติที่เป็นที่ตั้ง แห่งความคับแค้นขัดเคืองก็ไม่หวั่นไหวขัดเคืองด้วยอำนาจกิเลส

มนุษย์กับการรับรู้โลก : บทบาทของความยึดมั่นในตัวตน

ในพุทธปรัชญา เวณามีบทบาทสำคัญในการรับรู้โลก ถ้ามนุษย์รับรู้โลกตามการปรุงแต่ง หรือบัญญัติโลกขึ้นตาม เวณาของตน จะทำให้มนุษย์รับรู้โลกผิดไปจากความเป็นจริง การที่มนุษย์สร้างโลก ก็เกิดจากการยึดมั่นในตัวตน ที่เรียกว่า อุปาทาน

การรับรู้โลกในเชิงอรรถนัยของพุทธปรัชญา มิได้มีความหมายเช่นเดียวกับโลกในเชิงอรรถนัยของเบิร์คเลย์ (George Berkeley) ที่ว่า สิ่งที่มีอยู่คือการถูกรับรู้ (To be is to be perceived) หมายถึง สิ่งต่าง ๆ ที่มีอยู่ได้เฉพาะเมื่อถูกรับรู้ ไม่มีอะไรมีอยู่นอกเหนือการรับรู้โดยประสาทสัมผัส การมีอยู่ของสิ่งต่าง ๆ เราจะพูดได้ว่า มันมีอยู่เมื่อสิ่งต่าง ๆ มีอยู่ มันก็มีอยู่ในจิตใดจิตหนึ่ง

โต๊ะที่ฉันเขียนอยู่ ฉันกล่าวได้ว่า มันมีอยู่
เพราะฉันมองเห็นและฉันรู้สึก และถ้าฉันออกไปนอกห้อง
ก็ยังคงกล่าวได้ว่า มันมีอยู่ ในความหมายที่ว่า ฉันกลับมาเห็น
หรือไม่ก็เพราะว่าคนอื่น ๆ เห็นมัน¹

¹ George Berkeley The principle of human knowledge.
(London:Colling,1962) Sec.3,p.284

The table I write on I say exists, that is, I see
and feel it; and if I were out of my study I should say
it existed—meaning thereby that if I was in my
study I might perceive it, or that some other spirit
actually does perceive it."

ข้อความข้างต้น โลกหรือสิ่งต่าง ๆ มีอยู่ได้ ก็เนื่องจากการรับรู้ของมนุษย์(จิต) ทำให้มีผู้โต้แย้งว่า "ถ้าหากสิ่งต่าง ๆ ไม่ถูกรับรู้ สิ่งเหล่านั้น ก็คงไม่มีอยู่อย่างนั้นหรือ" เบิร์คเลย์ ตอบว่า สิ่งต่าง ๆ ยังคงมีอยู่ เพราะยังมีจิตของพระเจ้า รับรู้มันอยู่ เบิร์คเลย์ ไม่ได้สอนว่า จิตมนุษย์เท่านั้นที่รองรับการมีอยู่ของโลก แต่ขึ้นอยู่กับจิตของพระเจ้าด้วย เนื่องจากพระเจ้าทรงวิสันหนาทมากมาย(Omnipotent Spirit) พระเจ้าได้ทรงสร้างโลก และพระเจ้ายังเป็นผู้ให้มโนคติทั้งหลายแก่จิตมนุษย์¹ ดังนั้นจิตของมนุษย์ก็เป็นส่วนหนึ่งของจิตพระเจ้า ที่จะรองรับการมีอยู่ของโลก

จากเหตุผลดังกล่าวมาข้างต้น การมีอยู่ของโลกตามทรรศนะของเบิร์คเลย์มีอยู่ในฐานะสิ่งถูกรับรู้ ดังคำกล่าวที่ว่า "การมีอยู่คือการถูกรับรู้" (To be is to be perceived) การมีอยู่ของสิ่งต่าง ๆ มีความหมายว่า สิ่งนั้นถูกรับรู้จากกล่าวได้ว่า สิ่งต่าง ๆ เช่น แก้ว โต๊ะและต้นไม้มีอยู่ ก็เป็นเพียงกลุ่มของผัสสะ ซึ่งล้วนเป็นโลกเชิงอัตนัย (Subjective World) คือ การมีอยู่ของโลกภายนอกมิได้มีอยู่อย่างอิสระโดยปราศจากจิต เพราะฉะนั้นโลกของเบิร์คเลย์ จึงเป็นโลกในแง่ที่เป็นผลผลิตของจิตซึ่งประกอบไปด้วย จิตของพระเจ้าซึ่งเป็นจิตที่ไม่มีขอบเขตจำกัด ส่วนจิตของมนุษย์นั้น มีขอบเขตจำกัดและส่วนโลกภายนอกนั้นก็เพียงสัญชาตญาณ(Perception) ของจิตเท่านั้น

ในพระไตรปิฎกมีพุทธพจน์บางตอน ที่อาจจะตีความได้ว่า พุทธปรัชญามีทัศนะเกี่ยวกับการรับรู้โลกเชิงอัตนัย(Subjective World)

ธรรมทั้งหลายมีใจเป็นหัวหน้า มีใจเป็นใหญ่เกิดขึ้นจากใจ²

ที่ใดมีตา มีรูป มีจักขุวิญญาณ มีสิ่งที่รู้ได้ด้วยจักขุวิญญาณ โลกหรือการบัญญัติว่าโลกก็มี ณ ที่นั้น ที่ใดที่มีหู มีเสียง มีโสตวิญญาณ มีสิ่งที่รู้ได้ด้วยโสตวิญญาณ โลกหรือการบัญญัติว่าโลกก็มี ณ ที่นั้น ที่ใด มีจมูก...มีลิ้น...มีกาย...มีใจ... โลกหรือการบัญญัติว่าโลก ก็มี ณ ที่นั้น

ที่ใดไม่มีตา ไม่มีรูป ไม่มีจักขุวิญญาณ ไม่มีสิ่งที่รู้ได้ด้วยจักขุวิญญาณ โลกหรือการบัญญัติว่าโลกก็ไม่มี ณ ที่นั้นที่ใดไม่มีหู...ไม่มีลิ้น...ไม่มีกาย...ไม่มีใจ... โลกหรือการบัญญัติว่าโลกก็ไม่มี ณ ที่นั้น³

¹George Berkeley, The principle of human Knowledge, sec. 3, p. 271

² ชุท. คากา. 25/11

³ สัง.สฬ้า. 18/75

การมีอยู่ของโลกเชิงอัตถ์นัยเป็นการรับรู้โลกที่แยกไม่ออกจากผู้รู้ นั่นก็คือ จิต ซึ่งมีธรรมชาติในการรับรู้ ส่วนโลกนั้นไม่มีธรรมชาติของผู้รู้ ดังนั้นจะกล่าวว่ามนุษย์มีอินทรีย์พิเศษในการรับรู้และถ้าปราศจากมนุษย์ สิ่งต่าง ๆ ก็หายไป การกล่าวเช่นนั้นจะเป็นการเข้าใจโลกในเชิงอัตถ์นัยตามทฤษฎีพุทธปรัชญาดีอย่างไร

โลกเชิงอัตถ์นัยของพุทธปรัชญา มิได้มีความหมายของโลกในเชิงอภิปรายที่ว่าโลกภายนอกมีอยู่ได้โดยเป็นผลผลิตของจิต แต่เป็นโลกที่ก่อให้เกิดความสุข ความทุกข์แก่มนุษย์ที่ไปรับรู้มัน นั่นก็คือ ความหมายของโลกเชิงจริยศาสตร์ เป็นโลกที่มนุษย์สร้างขึ้น ประดิษฐ์ขึ้นหรือบัญญัติสร้างขึ้น ตามความเข้าใจทำให้เกิดความพึงพอใจ ความเสียใจ และติดขัดกับสิ่งนั้น ที่เรียกว่า อุปาทาน

ตัวอย่างอาจช่วยให้เข้าใจเรื่องนี้ได้ชัดเจน คนสามคน คือ ก. ข. ค. เห็นสิ่ง ๆ หนึ่ง มีลักษณะสีแดง ถ้าจับดูก็รู้สึกนุ่ม ถ้าดมก็รู้สึกหอม ฯลฯ นี่คือ ลักษณะภายนอก และคนทั่ว ๆ ไป ก็เอ่ยคำเรียกมันว่า " ดอกกุหลาบ " เมื่อทั้งสามเห็นดอกกุหลาบสีแดงและเห็นดอกกุหลาบดอกเดียวกันด้วย แต่ดอกกุหลาบ อาจกลายเป็นโลกหรือสิ่งที่ทั้งสามรับรู้ได้ไม่เหมือนกัน นั่นก็คือ ดอกกุหลาบได้กลายเป็นโลก ของ ก. ข. และ ค.

สำหรับ ก. เมื่อเห็นดอกกุหลาบสีแดงนี้เป็น "ดอกกุหลาบที่น่าชื่นใจ"

สำหรับ ข. เมื่อเห็นดอกกุหลาบสีแดงนี้เป็น "ดอกกุหลาบที่น่าเศร้าใจ"

สำหรับ ค. เมื่อเห็นดอกกุหลาบสีแดงนี้เป็น "ดอกกุหลาบ"

ทั้ง ก. ข. และ ค. รับรู้สิ่งเดียวกัน แต่ทั้งสามได้ปรุงแต่งหรือให้ความหมายต่อสิ่งที่รับรู้มันแตกต่างกัน ก. เมื่อเห็นดอกกุหลาบก็รู้สึกเป็นสิ่งที่น่าชื่นใจ อาจจะมาจากการประทับใจ (อุปาทาน) ที่เคยได้รับจากการได้ให้ดอกกุหลาบกับคนรัก แล้วคนรักพอใจ สำหรับ ข. เมื่อเห็นดอกกุหลาบเช่นเดียวกับ ก. แต่ดอกกุหลาบสำหรับ ข. นั้นกลับเป็นสิ่งที่น่าเศร้าใจ ก็อาจจะเป็นเพราะว่าในอดีต เคยให้ดอกกุหลาบกับคนรัก แต่ปัจจุบันคนรักของ ข. ได้ทิ้งเขาไป ดอกกุหลาบ ก็กลายเป็นสิ่งที่น่าเศร้าใจสำหรับ ข. ส่วน ค. เมื่อเห็นดอกกุหลาบ ก็ไม่เกิดความรู้สึกใด ๆ เหมือนกับ ก. และ ข. นอกจากว่า ค. ต้องรีบไปทำงาน ดอกกุหลาบสำหรับ ค. ก็คือ ดอกกุหลาบที่ไม่ก่อให้เกิดความรู้สึกอย่างใดอย่างหนึ่งให้กับ ค. นั่นก็เพราะว่า ค. มิได้ปรุงแต่งดอกกุหลาบให้มีความหมายอะไร

จากตัวอย่างจะเห็นได้ว่า การรับรู้สิ่งเดียวกัน (ดอกกุหลาบ) ของทั้งสามมีความแตกต่างกัน ทั้งที่ขอบเขตการรับรู้มันก็เหมือน เช่น ตา(ผัสสะ) มองเห็นดอกกุหลาบ แต่ทำไมคนทั้งสามมีความแตกต่างกันหลังจากขอบเขตการรับรู้ ปัญหาที่ตอบได้ว่า ความน่าชื่นใจ และความน่าเศร้าใจ เป็นความหมายหรือการปรุงแต่งของ ก. และ ข. ทั้งๆที่ ความหมายเหล่านั้น มิได้ปรากฏอยู่ในดอกกุหลาบดอกนั้นเลย

ดอกกุหลาบ มันก็คงเป็นดอกไม้ ที่เกิดจากธรรมชาติและเป็นผลผลิตของต้นกุหลาบ การที่มันให้สีแดงและมีกลิ่นหอม ก็เนื่องมาจากคุณสมบัติทางกายภาพหรือคุณสมบัติทางเคมี บางประการเท่านั้น

โลกเชิงอัตนัยสำหรับพุทธปรัชญาก็มีความหมายเพียงแค่ว่า ในการรับรู้โลกนั้น มนุษย์มิได้รับรู้โลกอย่างที่เป็น และโดยที่ตัวของมันเองนั้นมิได้มีความหมายอะไรเลย ตัวของมันนั้นก็ประกอบด้วยมหาธาตุรูป 4 หรืออูปาทายรูป 24 เท่านั้น ดังนั้นความทุกข์ที่เกิดขึ้นกับมนุษย์ เพราะเหตุที่ว่ามนุษย์รับรู้โลกแล้ว พยายามปรุงแต่งหรือบัญญัติให้ความหมายกับมัน

การรับรู้และกระบวนการ เกิดทุกข์

การรับรู้โลกด้วยเหตุที่มนุษย์เป็นผู้สร้างหรือเป็นผู้ให้ความหมายนั้นจากการพิจารณา จะเห็นได้ว่า ทั้ง ก. ข. และ ค. พบเห็นสิ่งเดียวกัน แต่การรับรู้โลกที่เป็นไปตามการสร้างหรือการบัญญัติให้ความหมายแก่สิ่งต่าง ๆ แล้วเกิดความรู้สึกต่าง ๆ เช่น นิ่งพอใจ เสียใจ ฯลฯ แสดงให้เห็นว่าในการรับรู้โลกเชิงอัตนัยนี้เอง ที่เป็นผลสะท้อนกลับมาให้เกิดความทุกข์แก่มนุษย์ ในการสร้างหรือบัญญัติความหมายให้กับมัน ถ้าเราได้สร้างให้มันเป็นไปตามความต้องการของเราแล้ว ผลที่ได้ออกมาเป็นไปอย่างที่เราต้องการ เราก็จะรู้สึกสมหวังมีความสุข แต่ถ้าหากสร้าง หรือ บัญญัติความหมายให้กับมันแล้ว ผลที่ออกมาไม่เป็นไปตามที่ปรารถนาหรือต้องการ โลกที่เราสร้างขึ้น ก็จะส่งผลให้เกิดความทุกข์แก่เรา

การสร้างโลกนี้ มิได้มีความหมายว่า มนุษย์เป็นผู้สร้างสิ่งต่าง ๆ ให้เกิดขึ้น แต่มนุษย์เป็นผู้สร้าง ที่เปรียบได้กับศิลปินที่นำเอาวัสดุตามธรรมชาติ เช่น หินอ่อน ตะกั่ว บรอนซ์ ฯลฯ แล้วนำมาแกะสลักเป็นรูปเทพิต ศิลปินผู้นี้อาจจะสร้างรูปเทพิต ขึ้นจากหินอ่อน แต่เขามีได้สร้างหินอ่อนนั้นขึ้นมา ศิลปินผู้นี้เพียงแต่สร้างหรือได้ให้ความหมายกับหินอ่อน ให้กลายเป็นรูปเทพิต

ดังนั้นการสร้างโลกของมนุษย์ในทัศนะของพุทธปรัชญา ก็คล้ายกับศิลปินที่นำเอาหินอ่อน มาแกะสลักหรือมาสร้างให้หินอ่อนก่อนนั้นมีความหมาย นั่นก็คือ รูปแกะสลักหินอ่อนเทพิต ดังพุทธพจน์

ดูกร ภิกษุทั้งหลาย เปรียบเทียบเหมือนชายผู้กำหนด มีจิตปฏิพัทธ์ พอใจอย่างแรงกล้า มุ่งหมายอย่างแรงกล้าในหญิง เขาเห็นหญิงนั้นยืนนุดจากระชกกระชี่ว่า เรียงอยู่กับชายอื่น ดูกรภิกษุทั้งหลาย พวกเธอจะสำคัญความข้อนั้นเป็นไฉน ความโศก ความรำพัน ความทุกข์กาย ความทุกข์ใจและความคับแค้นใจ จะพึงเกิดขึ้นแก่ชายนั้น เพราะเห็นหญิงคน นั้นยืนนุดจากระชกกระชี่ว่า เรียงอยู่กับชายอื่นบ้างหรือไม่ ฯ

พวกภิกษุทูลว่า ต้องเป็นเช่นนั้น พระพุทธเจ้าข้าฯ

พ. ข้อนั้นเพราะเหตุไรฯ

ภ. พระพุทธเจ้าข้า เพราะชายคนโน้นกำหนดนรกแล้ว มีจิตปฏิพัทธ์พอใจอย่างแรงกล้า มุ่งหมายอย่างแรงกล้าในหญิงคนโน้น ฉะนั้น ความโศก ความจำเป็น ความทุกข์กาย ความทุกข์ใจและความคับแค้นใจ จึงเกิดขึ้นได้แก่เขา เพราะเห็นหญิงนั้นยืนนุดจากระชกกระชี่ว่า เรียงอยู่กับชายอื่น ๆ

พ. ดูภิกษุทั้งหลาย ต่อมาชายคนนั้นมีความดำริอย่างนี้ว่า เรากำหนดนรกแล้ว มีจิตปฏิพัทธ์พอใจอย่างแรงกล้า มุ่งหมายอย่างแรงกล้าในหญิงคนโน้น ความโศก ความรำพัน ความทุกข์กาย ความทุกข์ใจและความคับแค้นใจ จึงเกิดขึ้นแก่เราได้ เพราะเห็นหญิงคนโน้นยืนนุดจากระชก กระชี่ว่า เรียงอยู่กับชายอื่นอย่างกระนั้นเลย เราจึงละความกำหนัดพอใจในหญิงคนโน้นที่เรานั้นเสียเกิด เขาจึงละความกำหนัดพอใจในหญิงคนโน้นนั้นเสีย สักต่อมา เขาเห็นหญิงคนนั้นยืนนุดจากระชกกระชี่ว่า เรียงอยู่กับชายอื่น

ดูภิกษุทั้งหลายพวกเธอจะสำคัญความข้อนี้เป็นไฉน ความโศกความรำพัน ความทุกข์กาย ความทุกข์ใจและความคับแค้นใจ จะพึงเกิดขึ้นแก่ชายนั้น เพราะเห็นหญิงคนโน้นยืนนุดจากระชกกระชี่ว่า เรียงอยู่กับชายอื่นบ้างหรือไม่ ฯ

ภ. ข้อนั้นหามิได้ พระพุทธเจ้าข้าฯ

พ. ข้อนั้นเพราะเหตุอะไรฯ

ภ. พระพุทธเจ้า เพราะชายคนโน้น คลายกำหนดในหญิงคนโน้นแล้ว ฉะนั้น ความโศก ความรำพัน ความทุกข์กาย ความทุกข์ใจ และความคับแค้นใจ จึงไม่เกิดขึ้นแก่เขา เพราะเห็นหญิงนั้นยืนนุดจากระชกกระชี่ว่า เรียงอยู่กับชายอื่น ฯ¹

เพื่อความเข้าใจเรื่องการสร้างโลกหรือการบัญญัติให้ความหมายว่า เป็นเหตุแห่งทุกข์ ตามนัยของพุทธพจน์ในข้างต้นนั้น

¹ม.อ. 14/13

สมมุติว่า ชายคนหนึ่ง คือ ก. ได้รู้จักผู้หญิงคนหนึ่งคือ ข. โดยสภาพที่แท้จริง ข. เป็นเพียงชื่อที่ใช้หรือเป็น คำ ๆ หนึ่งในภาษาที่ใช้เรียกคน ๆ หนึ่งว่า "ข" และ ข. ก็เป็นเพียงกลุ่มชั้น 5 ซึ่งประกอบด้วยจิต เจตสิกและรูป แต่มีบางคนที่รู้จัก ข. ได้บัญญัติหรือสร้างให้ ข. เป็นอะไรก็ได้สำหรับคนเหล่านั้น เช่น สร้างให้ ข. เป็นเพื่อน เป็นพี่ เป็นน้อง ทั้งที่ความเป็นเพื่อน ความเป็นพี่ ความเป็นน้อง ซึ่งคุณสมบัตินี้ ไม่มีอยู่ในสภาพดั้งเดิมของ ข. แต่คุณสมบัตินี้เหล่านั้นได้มาจาก บุคคลภายนอกที่รู้จักกับ ข. แล้วสร้างหรือบัญญัติให้ความหมายกับเธอ การสร้างในที่นี้ก็เหมือนกับศิลปิน ได้สร้างรูปเดวิดจากหินอ่อน ซึ่งการสร้างรูปเดวิดนั้นก็มาจาก ความต้องการ ความปรารถนาของศิลปิน ที่ต้องการสร้างหินอ่อนให้กลายมาเป็นรูปเดวิด เช่นเดียวกับบุคคลต่าง ๆ ที่รู้จักกับ ข. ได้สร้างให้ ข. เป็นอะไรก็ได้ ตามความต้องการของเขาเหล่านั้น

สำหรับ ก. เมื่อรู้จักกับ ข. แต่ยังมีได้ปรองดองหรือสร้างให้ ข. เป็นอะไรสำหรับตัวเอง สิ่งใด ๆ ก็ตามที่เกิดขึ้นกับ ข. หรือ ข. กระทำสิ่งใดก็ตามให้กับ ก. ก. ก็ยังไม่มีความรู้สึกหรือรับผลที่เกิดขึ้นจากการกระทำของ ข. แต่ถ้า ก. ได้สร้างให้ ข. เป็นคนรัก ก. ก็ปรารถนาที่จะให้ ข. กระทำในสิ่งที่เขาต้องการ และต้องการให้ ข. เป็น เช่น ข. จะต้องการคอยดูแลเอาใจใส่ ก. เพียงผู้เดียว ข. จะต้องไม่สนใจใครหรือไปเที่ยวกับใคร

สิ่งต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นกับ ข. ส่งผลต่อความสุข ความทุกข์ของก. และถ้า ก. ควบคุมให้ ข. เป็นไปตามที่เขาต้องการได้ ก. จะได้รับความสุข แต่ถ้า ก. ควบคุมให้ ข. เป็นไปตามความต้องการไม่ได้ ผลก็คือ ก. จะต้องรับทุกข์ นี่คือ ต้นเหตุแห่งทุกข์ ความทุกข์ที่เกิดขึ้น จากการสร้างหรือบัญญัติ ถ้าไม่มีการสร้างหรือบัญญัติ ความทุกข์จะไม่เกิดขึ้น ดังนั้นความสุข ความทุกข์ เป็นผลที่เกิดจากการสร้างและการบัญญัติให้ความหมายกับสิ่งที่มนุษย์เข้าไปรับรู้

การควบคุมโลกเชิงอัตนัย

จากการศึกษาโลกเชิงอัตนัย ในความหมายที่ว่า เป็นโลกที่ตัวฉัน เป็นผู้สร้างขึ้นเอง หรือเป็นผู้บัญญัติให้ความหมายใหม่แก่สรรพสิ่ง และในบางครั้งตัวฉันก็คือโลก ดังปรากฏในพุทธวจน "ในร่างกายที่ยาวหนึ่งวาประกอบด้วยสัญญาและใจ นี้เองที่เราหลุดถึงโลก เหตุเกิดของโลก ความดับของโลกและหนทางสำหรับเดินไปสู่ความดับของโลก"¹ เป็นเหตุให้ต้องทำความเข้าใจโลกของเรา (โลกเชิงอัตนัย) แต่ในขณะที่เดียวกันตัวเราเองก็ต้องมีความสัมพันธ์กับโลกภายนอก นั่นก็คือโลกเชิงปรนัย ซึ่งมนุษย์ไม่สามารถที่จะหลีกเลี่ยงความสัมพันธ์นี้ได้ เนื่องด้วยมนุษย์มีอายตนะที่สามารถรับรู้โลกภายนอกได้และในบางครั้งความสัมพันธ์นั้น ก็ก่อให้เกิดปัญหากับมนุษย์ คือ ก่อให้เกิดความทุกข์ เมื่อเป็นเช่นนี้ก็จำเป็นที่เราจะต้องทำความเข้าใจโลกภายในตัวเรา (โลกเชิงอัตนัย) และโลกที่เราต้องเข้าไปเกี่ยวข้องกับด้วยทางอายตนะ (โลกเชิงปรนัย) ให้ชัดเจนและทำความเข้าใจเกี่ยวกับความเป็นจริงของโลกทั้งสอง

ก่อนที่จะทำความเข้าใจปัญหาดังกล่าว ขอพิจารณาความหมายของคำสองคำ คือ สมมติสัจจะ (สมมติบัญญัติ) และปรมาตสัจจะ (ปรมาตบัญญัติ) ในความหมายของพุทธปรัชญาด้วยกัน ก่อน พุทธปรัชญามีทฤษฎะเกี่ยวกับความจริงไว้ 2 ระดับ² คือ

1. สมมติสัจจะ, สมมติบัญญัติ (Conventional Truth)
2. ปรมาตสัจจะ, ปรมาตบัญญัติ (Ultimate Truth)

ความจริงทั้งสองมีคำอธิบายโดยย่อดังนี้³

สมมติสัจจะ, ความจริงโดยสมมติ คือสิ่งที่ชาวโลกบัญญัติขึ้นเพื่อการรับรู้ร่วมกัน โดยที่สิ่งนั้นไม่มีความเป็นจริงในตัวเอง เช่น พ่อ แม่ ลูก แมว สุนัข ต้นไม้ ภูเขา สิ่งเหล่านี้เกิดจากการรวมตัวของอณู 5 จึงไม่มีความเป็นจริงโดยสภาวะของตนเอง จัดเป็นความจริงโดยสมมติของชาวโลก เพื่อใช้ประโยชน์ในการสื่อสาร

ปรมาตสัจจะจะเป็นความจริงที่มนุษย์มิได้กำหนดและเป็นความจริงโดยสภาวะธรรมชาติของตัวมันเอง นั่นก็คือ สภาวะที่แท้จริงตามธรรมชาติไม่ขึ้นอยู่กับสมมติเรียกของมนุษย์⁴

¹ อัง. จตุก. 21/46

² อัง. อ. 1/100

³ พระเมธีธรรมาภรณ์, พุทธศาสนากับปรัชญา, หน้า 98

⁴ อัง. อ. 1/100

พุทธปรัชญาได้แบ่ง ความจริงในขั้นนี้ ออกเป็น 2 ประเภท คือ

1. สภาวะธรรมที่เรียกว่า นาม (จิต, เจตสิก, นินพาน)
2. สภาวะธรรมที่เรียกว่า รูป (มหาภูตรูป 4 , อรูปทายรูป 24)

ซึ่งสภาวะธรรมทั้งสองนี้ก็คือ จิต เจตสิก รูป นินพาน¹ ก็ได้ว่าเป็นปรมาตมัลลจะ เพราะเป็นสิ่งที่มิได้อยู่โดยธรรมชาติของตัวเอง ถึงแม้ว่าจะไม่มีใครเข้าไปรับรู้ปรมาตมัลลทั้ง 4 ก็ตาม สิ่งเหล่านี้ก็ยังคงมีอยู่เป็นตามสภาวะ เช่นนั้นตลอดไป

เมื่อทำความเข้าใจเกี่ยวกับความหมายของสมมติลลจะ และปรมาตมัลลจะแล้ว ขอให้ย้อนกลับมาพิจารณาเรื่องขบวนการรับรู้โลกภายนอกอีกครั้งหนึ่ง* ในการรับรู้โลกในทรรศนะของ พุทธปรัชญาเมื่ออายตนะของเราสัมผัสกับโลกภายนอก และเกิดความรับรู้ รูป รส กลิ่น เสียงและ โณฏฐัพพะ ย่อมต้องมีการให้ความหมายหรือมีการบัญญัติเกิดขึ้น มิเช่นนั้นข้อมูลที่เกี่ยวข้องกับโลกภายนอกก็ไร้ความหมายสำหรับมนุษย์ เพียงแต่เป็นการบัญญัติให้ความหมายในแง่สมมติบัญญัติเท่านั้น เพื่อง่ายต่อการทำความเข้าใจ ขอให้ดูตัวอย่างในหน้าที่ 31 ของวิทยานิพนธ์ประกอบการอธิบาย

สำหรับ ก. เมื่อเห็นดอกกุหลาบสีแดงนี้เป็น "ดอกกุหลาบที่น่าชื่นใจ"

สำหรับ ข. เมื่อเห็นดอกกุหลาบสีแดงนี้เป็น "ดอกกุหลาบที่น่าเศร้าใจ"

สำหรับ ค. เมื่อเห็นดอกกุหลาบสีแดงนี้เป็น "ดอกกุหลาบ"

จากตัวอย่างนี้ จะสังเกตได้ว่า การรับรู้โลกภายนอก (ดอกกุหลาบ) นั้น ก็มีการบัญญัติ หมายเรียกสิ่งหนึ่ง ๆ ว่า "ดอกกุหลาบ" จากการรับรู้ของ ค. ดอกกุหลาบนั้นเป็นการรับรู้ในแง่ สมมติบัญญัติ คือ ยังไม่มีการปรุงแต่งหรือให้ความหมายทางด้านความรู้สึกต่อสิ่งนั้น (ดอกกุหลาบ) ส่วนการรับรู้ดอกกุหลาบของ ก. และ ข. นั้น นอกจากจะรับรู้หมายเรียกสิ่งหนึ่ง ๆ ว่า "ดอกกุหลาบ" แล้วยังได้มีการเติมความหมายให้ดอกกุหลาบในด้านความรู้สึกน่าชื่นใจ น่าเศร้าใจ ซึ่งเกิดจากตัณหา หรือ ความปรารถนาแห่งตนเข้าไปด้วย

¹ มหามกุฏราชวิทยาลัย, อภิธัมมัตตสังคหบาลี และอภิธัมมัตตวิภาวินีฎีกา ฉบับแปล,

*อ่านรายละเอียด, หน้าที่ 23 - 29

จากตัวอย่างดังกล่าวสรุปได้ว่า การรับรู้โลกเชิงอัตนัยของบุคคลนั้น นอกจากจะรับรู้การมีอยู่ของสรรพสิ่งในแง่สมมติบัญญัติคือ ในการรับรู้สิ่งใดแล้วก็กำหนดความหมายเรียกสิ่งนั้นเพื่อสะดวกในการสื่อสาร ซึ่งการรับรู้โลกภายนอกในลักษณะเช่นนี้ ยังไม่ก่อให้เกิดความสุข ความทุกข์ให้กับมนุษย์ ในบางครั้งการรับรู้ของมนุษย์มิได้รับรู้โลกเฉพาะในแง่สมมติบัญญัติเท่านั้น แต่ยังมี การปรุงแต่งหรือบัญญัติสร้างให้โลกมีความหมายขึ้นมาซึ่งการรับรู้โลกภายนอก ในลักษณะนี้ เป็นเหตุแห่งทุกข์ของมนุษย์และจากการที่มนุษย์มีอายตนะที่สามารถติดต่อกับโลกภายนอกได้ เป็นเหตุให้มนุษย์ต้องมีความสัมพันธ์กับโลกภายนอกอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ ดังนั้นพุทธปรัชญาจึงมิได้ห้ามให้มนุษย์หยุดการรับรู้โลกภายนอกโดยทางอายตนะ หรือหยุดรับรู้โลกในแง่สมมติบัญญัติ แต่สิ่งที่มนุษย์ต้องหยุดคือ หยุดการให้ความหมายใหม่แก่โลกภายนอก ที่เกิดจากความปรารถนาแห่งตนที่เอื้อให้เกิดความทุกข์

ในการรับรู้โลกภายนอก มนุษย์ได้ให้ความหมายแก่โลกนั้น หมายความว่า เราบัญญัติความเป็นสิ่งนั้นสิ่งนี้ให้แก่มัน สมมติว่ามีสิ่งหนึ่งอยู่ตรงหน้าเรา มีลักษณะเป็นรูปทรงสี่เหลี่ยม สีน้ำตาล จับรู้สึกแข็ง ประกอบขึ้นจากธาตุ 4 และอุปทนายรูป การกล่าวในลักษณะนี้ เป็นการอธิบายในแง่ปรมาตถ์ แต่ถ้าเราบอกว่าสิ่งนั้นคือโต๊ะ ซึ่งเราใช้นั่งเขียนหนังสือ ใช้วางของหรืออาจจะใช้เป็นโต๊ะอาหารในบางครั้งทั้งหมดนี้ คือ ความหมายที่เราให้แก่ "สิ่ง" นี้และความหมายที่เราให้ต่อ "สิ่ง" นี้ จะต้องมีความสัมพันธ์หรือมีอิทธิพลต่อเรา เช่น ทำให้เรารู้สึกสะดวกสบาย (สุขเวทนา) ในการเขียนหนังสือ เป็นต้น "ความหมาย" ที่ให้ต่อสิ่งนี้ก็เนื่องมาจากความปรารถนา ความอยาก ความต้องการใช้โต๊ะ ซึ่งจัดเป็นตัณหาของตัวเราเองที่ปิดบังธรรมชาติที่แท้จริงของสิ่งต่าง ๆ โดยปรมาตถ์แล้ว ทุกสิ่งทุกอย่างไม่มีความแตกต่างกัน คือ ไม่เที่ยง เป็นทุกข์ และเป็นอนัตตา หรือทุกสิ่งทุกอย่างเป็นเพียงธาตุ 4 , อุปทนายรูป, จิต, เจตสิก, รูป

เมื่อเป็นเช่นนี้ พระพุทธเจ้าทรงตรัสให้มนุษย์ทุกคนตระหนักรู้เท่าทันภาษาที่ใช้ว่า เป็นเพียงสมมติบัญญัติ เพื่อสะดวกในการสื่อสารเท่านั้น แต่ในความเป็นจริงแล้วทุกสิ่งล้วนตกอยู่ภายใต้ความเป็นปรมาตถ์ซึ่งแสดงให้เห็นว่า พระพุทธองค์มิได้ปฏิเสธการรับรู้ของ โลกภายนอกในแง่สมมติ แต่มนุษย์ควรจะแยกแยะให้ออกว่า ในขณะที่รับรู้โลกภายนอกนั้นก็รับรู้ในระดับสมมติบัญญัติ พร้อมกับเข้าใจความเป็นจริงของโลกในแง่ปรมาตถ์ด้วย ดังพุทธพจน์ที่ว่า

คุณภิกษุทั้งหลาย เราย่อมไม่ขัดแย้งโลก แต่โลกย่อมขัดแย้งกับเรา
 ผู้กล่าวเป็นธรรมย่อมไม่ขัดแย้งกับใคร ๆ ในโลก สิ่งใดที่มนุษย์ในโลก
 สมมติว่าไม่มี แม้เราก็ก้าว สิ่งนั้นไม่มี สิ่งใดที่มนุษย์ในโลก
 สมมติว่ามี แม้เราก็ก้าว สิ่งนั้นว่ามี¹

... เหล่านี้แลเป็นชื่อตามโลก เป็นภาษาของโลก เป็นโวหารของโลก
 เป็นบัญญัติของโลก ที่ตกคตกกล่าวอยู่มิได้ยึดถือ²

ภิกษุใดเป็นผู้ไกลจากกิเลส มีกิจทำเสร็จแล้ว มีอาสวะสิ้นแล้ว
 เป็นผู้ทรงไว้ซึ่งร่างกาย อันมีใบที่สุด ภิกษุนั้นพึงกล่าวว่า เราพูด
 ตั้งนบ่าง บุคคลทั้งหลายอันพูดกะเรา ตั้งนบ่าง ภิกษุนั้นฉลาด
 ทราบคำพูดในโลก พึงกล่าวตามสมมติที่พูดกัน³

ในการรับรู้โลกเชิงอัตนัยของพระอรหันต์ จะมีการรับรู้ในแง่ที่เป็นสมมติบัญญัติและใน
 แ่งปรมาตถบัญญัติ เนื่องด้วยพระอรหันต์ก็มีอายตนะ ที่จะรับรู้โลกภายนอกได้ ดังนั้นขอบเขตการรับรู้
 โลกภายนอกของพระอรหันต์ก็เหมือนกับปุถุชนทั่ว ๆ ไป นั่นก็คือ ในการรับรู้โลกภายนอกแต่
 ละครั้งต้องมียोगประกอบ 3 ประการคือ อารมณ์ + อายตนะภายใน + จิต = ผัสสะ เกิดการ
 รับรู้โลกในแง่สมมติบัญญัติ ว่าเป็น คน ต้นไม้ ภูเขา ความงาม ฯลฯ แต่ไม่มีการปรุงแต่ง
 เวทนา สัญญา และสังขาร ที่เกิดจากกิเลสตัณหา เนื่องมาจากการรับรู้ในแต่ละครั้งของ
 พระอรหันต์จะเป็นการรับรู้ในลักษณะที่ปรากฏ ในพระสูตรที่ว่า

¹ สัง.ชนธ. 17/239

² ที.สีล. 9/312

³ สัง.สคถา. 15/65

พาหิยะในกาลใด เมื่อท่านเห็น ลักแต่ว่าเห็น เมื่อฟัง ลักแต่ว่าฟัง
เมื่อทราบ ลักแต่ว่าทราบ เมื่อรู้ลักแต่ว่ารู้ ในกาลนั้น ท่านย่อมไม่มี
ในกาลใดท่าน ไม่มี ในกาลนั้น ท่านย่อมไม่มี ในโลกนี้ ย่อมไม่มี
ในโลกหน้า ย่อมไม่มีในระหว่างโลกทั้งสอง นี้แลเป็นที่สุดแห่งทุกข์¹

นอกจากพระอรหันต์ จะรับรู้โลกในแง่สมมติบัญญัติแล้ว ท่านยังตระหนักถึงความ เป็น
ปรมาตมของโลกโดยเห็นว่าโลกคือผลรวมของแผ่นดิน เขา ก้อนหิน ต้นไม้ ฯลฯ เมื่อเอา
ส่วนประกอบเหล่านั้นแยกออกจากกัน ความเป็นโลกก็ไม่มีในท่านองเดียวกัน ความเป็นคน
ความเป็นตัวตน ความเป็นแมว ความเป็นคนรักก็ไม่มี หากแต่เป็นการรวมส่วนต่าง ๆ เข้าด้วยกัน
แล้ว สมมติเรียกสิ่งต่าง ๆ ดังพระวชิรภิกษุณีกล่าวไว้ว่า

เพราะประชุมส่วนประกอบเข้าด้วยกันย่อมมีคัมภีร์ เรียกว่า รถ จันใด
เมื่อชิ้นทั้งหลายมีอยู่ก็สมมติเรียกว่า มีสัตว์จันนั้น²

ดังนั้น การรับรู้โลกเชิงอัตนัยของพระอรหันต์ มีการรับรู้โลกใน 2 ระดับ คือ การรับรู้
โลกในแง่สมมติบัญญัติและในแง่ปรมาตมบัญญัติ ทำให้การรับรู้โลกเชิงอัตนัยของพระอรหันต์ตรงกับ
ความเป็นจริงของโลกภายนอก (โลกเชิงปรนัย) เพราะการรับรู้โลกเชิงอัตนัยของพระอรหันต์
มิได้เกิดขึ้นจากการปรุงแต่งหรือเกิดขึ้นจากความปรารถนาที่จะสร้างให้โลกเป็นไปตามกิเลส
เพราะฉะนั้น การรับรู้โลกเชิงอัตนัยของพระอรหันต์ จึงไม่ก่อให้เกิดความทุกข์

จากการพิจารณาเรื่องการรับรู้โลกเชิงอัตนัยระหว่างปุถุชนกับพระอรหันต์ จะเห็นว่า
โลกภายนอก (โลกเชิงปรนัย) นั้นมิได้เป็นต้นเหตุแห่งทุกข์ แต่การที่มนุษย์เรารับรู้และสร้างโลก
ขึ้นมาใหม่ตามความอยากของตนเอง ต่างหากที่ก่อให้เกิดความทุกข์ เมื่อเป็นเช่นนี้ถ้าจะแก้
เหตุแห่งทุกข์ ก็ต้องปรับการรับรู้โลกเชิงอัตนัยให้ตรงกับความเป็นจริงของโลกเชิงปรนัยเสียก่อน
พุทธปรัชญาได้เสนอหลักในการพิจารณาความเป็นจริงของสรรพสิ่ง พร้อมทั้งแนวทางในการปฏิบัติ
เพื่อดับทุกข์ โดยเรียกว่า อริยสัจ 4 คือ ทุกข์ สมุทัย นิโรธ มรรค

¹ ช.คทา. 25/49

² ลิง.คทา. 15/554

ทุกข์

"ภิกษุทั้งหลาย นี่คือ ทุกข์อริยสังข : ความเกิดเป็นทุกข์ ความแก่เป็นทุกข์ ความตายเป็นทุกข์ ความประจวบกับสิ่งที่ไม่เป็นที่รักเป็นทุกข์ ความพลัดพรากจากสิ่งรักเป็นทุกข์ ปราศจากสิ่งใด ไม่ได้สิ่งนั้นก็ทุกข์ โดยย่อ อุปทานชั้น 5 เป็นทุกข์"¹

ทุกข์ ตามนัยนี้เป็นผลมาจากการสร้างโลก หรือการให้ความหมายกับสิ่งต่าง ๆ ตามที่เราปรารถนา นั่นก็คือ ในการรับรู้โลกภายนอก มนุษย์ได้กำหนดให้มันมีความหมาย ปรารถนา และคาดหวัง ให้มันดำรงอยู่ตลอดไป แต่สิ่งธรรมชาตินั้น ตกอยู่ภายใต้แห่งไตรลักษณ์ ดังนั้นไม่มีสิ่งใดคงที่อยู่ตลอดไป ทุกสิ่งต้องแปรปรวน และอยู่เหนือการควบคุมของมนุษย์ ความทุกข์จึงบังเกิดแก่มนุษย์

สมุทัย คือ เหตุแห่งทุกข์

"ภิกษุทั้งหลาย ข้อนี้แล เป็นทุกข์สมุทัยอริยสังข คือตัณหาที่ทำให้มีภพใหม่ ประกอบด้วยความเพิลิคนะและสติใจ คอยเพิลิคนะสติใจอยู่ในอารมณ์นั้น ๆ ได้แก่ ตัณหา 3 คือ กามตัณหา ภวตัณหา วิภวตัณหา"²

เมื่อเราสร้างโลกหรือบัญญัติให้ความหมายกับสิ่งใด เราย่อมสร้างหรือบัญญัติให้สิ่งนั้นเป็นไปตามที่เราต้องการ ซึ่งความปรารถนา, ความอยากเป็นต้นเหตุที่ทำให้เกิดทุกข์ และทุกข์ปรีชา เรียกว่า ตัณหา

ตัณหาในทุกข์ปรีชานั้น มีอยู่ด้วยกัน 3 ประการคือ

1. กามตัณหา คือ ความอยากได้กามคุณ 5 หรือสิ่งที่สนองความต้องการทางประสาทสัมผัสทั้งห้า
2. ภวตัณหา คือ ความอยากที่จะเป็น เช่น อยากเป็นคนที่เขารัก
3. วิภวตัณหา ความไม่อยากเป็น เช่น ไม่อยากเป็นคนที่เขาไม่รัก

¹วินย. 4/14

²วินย. 4/14 , ชุ.ปฏิ. 31/598-601 , อภิ.วิ. 35/158-159

นิโรธ คือ การดับทุกข์

จากการพิจารณาในข้างต้น เรารู้ปัญหาของทุกข์ สาเหตุแห่งทุกข์ ว่ามีสาเหตุ (สมุทัย) มาจากการให้ความหมายแก่สิ่งที่เราเข้าไปรับรู้และปรารถนาให้เป็นไปตามที่เราต้องการ (ตัณหา) ดังนี้ ถ้าจะดับทุกข์ (นิโรธ) จะต้องดับที่สาเหตุ คือ ดับกิเลสตัณหา ดังพุทธพจน์ที่ว่า "ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย นี่คือ ทุกขนิโรธอริยสัง (ค.ดับทุกข์) ได้แก่ ความดับโดยสิ้น ความคิดไม่มีเหลือ ความสละ ความว่าง ความปล่อย ความไม่อาลัย ตัณหานั้นแล¹ และวิธีที่จะดับกิเลสได้จะต้องอาศัย วิธีการปฏิบัติตามหลักมรรค 8 ดังจะกล่าวถึงต่อไป

มรรค 8

ถือเป็นทางสายตรงที่สุดที่จะนำปฏชน ไปสู่ความหมดจดจากกิเลสและความดับสนิทแห่งทุกข์และเป็นวิธีปฏิบัติ ที่จะต้องนำมาปฏิบัติพร้อมกันไปโดยตลอด จะเลือกนำมาปฏิบัติทีละข้อไม่ได้ให้สำคัญของมรรค 8 จะต้องมืองค์สัมมาทิฐิเป็นตัวประธาน² เป็นตัวนำ เป็นตัวควบคุมตลอดสาย เมื่อสัมมาทิฐิเกิดขึ้นแล้ว มรรคองค์อื่น ๆ จะติดตามมาเอง การดำเนินชีวิตหรือการรับรู้โลกภายนอกของปฏชนก็จะเริ่มมุ่งตรง ไปสู่ ความรู้แจ้งเห็นจริง ดังพุทธพจน์

... ตูกรภิกษุทั้งหลาย บรรดาองค์ 7 นั้น สัมมาทิฐಿಯ่อมเป็นประธาน ก็สัมมาทิฐิประธานอย่างไร คือเมื่อมีสัมมาทิฐิ สัมมาสังกัปปะจึงพอเหมาะได้ เมื่อมีสัมมาสังกัปปะ สัมมาวาจาจึงพอเหมาะได้ เมื่อมีสัมมาวาจา สัมมาอาชีวะจึงพอเหมาะได้ เมื่อมีสัมมาอาชีวะ สัมมาวายามะจึงพอเหมาะได้ เมื่อมีสัมมาวายามะ สัมมาสติจึงพอเหมาะได้ เมื่อมีสัมมาสติ สัมมาสมาธิจึงพอเหมาะได้ เมื่อมีสัมมาสมาธิ สัมมาญาณะ จึงพอเหมาะได้ เมื่อมีสัมมาญาณะ สัมมาวิมุติจึงพอเหมาะได้ ตูกรภิกษุทั้งหลาย ด้วยประการนี้แล พระเสขะผู้ประกอบด้วยองค์ 8 จึงเป็นพระอรหันต์³

¹ วินัย. มหา. 4/18

² ม. อ. 14/254

³ ม. อ. 14/279

ความหมายของมรรค 8 แต่ละข้อจะอธิบายโดยสังเขปดังต่อไปนี้

1. สัมมาทิฐิ คือความเห็นถูกต้องหรือความเห็นชอบ หมายถึงความเห็นที่ถูกต้องตรงตามความเป็นจริง ได้แก่ ความเข้าใจในอริยสัจจ 4 คือ ทุกข์ สมุทัย นิโรธ มรรค¹ มีความรู้ความเข้าใจในอกุศล อกุศลมูล กุศลและกุศลมูล² มีความเข้าใจในไตรลักษณ์³ มีความรู้ความเข้าใจในปฏิจลสัมปบาท⁴

2. สัมมาสังกัปปะ คือ ความดำริชอบ หมายถึงความคิด, แนวความคิด (ที่จะทำอะไรบางอย่าง) ความเห็นชอบนี้เกิดจากการเห็น (ทิฐิ) คือเมื่อมีความเห็นชอบ (สัมมาทิฐิ) แล้วย่อมเกิดความคิดที่จะทำอะไรบางอย่างที่ถูกต้อง (สัมมาสังกัปปะ)

ความดำริชอบมี 3 ประการ ดังแสดงไว้ในพระสูตรว่า

"...ความดำริในการออกจากกาม (เนกขัมมสังกัปปะ) ความดำริในการไม่ปองร้าย (อนพยาบาทสังกัปปะ) ความดำริในการไม่เบียดเบียน (อวิหังสาสังกัปปะ) นี้เรียกว่า สัมมาสังกัปปะ"⁵

ความดำริชอบทั้ง 3 ประการ จะช่วยควบคุมจิตใจของปุถุชนให้ลดละความโลภ ความโกรธ ลงบ้างเพื่อจะเสริมสร้างให้จิตใจสูงขึ้น

¹ ม.อ. 14/279

² ที.ม. 10/299, ม.ม. 12/112

³ ม.ม. 12/111

⁴ สัง.สฬ้า. 18/245

⁵ ที.ม. 10/299 อภ.วิ. 35/165.

3. สัมมาวาจา การกล่าวชอบ หมายถึงการเว้นจากวจีจจริต 4 อย่างคือ เว้นจากการพูดเท็จ เว้นจากการพูดส่อเสียด เว้นจากการพูดหยาบคายและ เว้นจากการพูดเพ้อเจ้อ¹

4. สัมมากัมมันตะ การกระทำชอบ หมายถึงการงดเว้นจากการฆ่า การตัดรอนชีวิต งดเว้นจากการลักเอาของที่เขามีได้อนุญาต และงดเว้นจากการประพฤตินอกใจในกามทั้งหลาย²

5. สัมมาอาชีวะ การเลี้ยงชอบหรือเป็นอยู่ชอบ ได้แก่ เว้นจากการเลี้ยงชีพในทางที่ไม่ดี เช่น การจับปล้น การคดโกง การชู้ชู้ ฯลฯ ดังพุทธพจน์ "ภิกษุทั้งหลาย สัมมาอาชีวะเป็นอย่างไร ภิกษุทั้งหลาย อริยสาวกในศาสนา เว้นมิฉลาอาชีวะแล้ว เลี้ยงชีพด้วยสัมมาอาชีวะ นี้เรียกว่าสัมมาอาชีวะ"³

6. สัมมาวาชามะ ความพยายามชอบ หมายถึงความเพียรพยายาม คือ เพียรพยายามมิให้อกุศลเกิด เพียรละอกุศลที่เกิดขึ้นแล้วให้หมดไป เพียรเจริญกุศลที่ยังไม่เกิดให้เกิดขึ้น และเพียรรักษากุศลที่เกิดขึ้นให้ดำรงอยู่⁴ อาจสรุปได้ว่า เพียรละความชั่วและเพียรสร้างความดี

7. สัมมาสติ ความระลึกชอบ สติคือความระลึกได้ สัมมาสติเป็นเรื่องเกี่ยวกับการฝึกบังคับตนเองให้ดำเนินไปในแนวทางที่ถูกต้อง เป็นการปฏิบัติ เพื่อผูกจิตใจให้อยู่กับอารมณ์ที่กำหนดกำลังพิจารณาอยู่

¹ ม.ม. 12/194 ม.อ. 14/704 อภ.วิ. 35/166

² ที.ม. 10/299 ม.ม. 12/149 ม.อ. 14/704 อภ.วิ. 35/166

³ ที.ม. 10/299

⁴ ที.ม. 10/299 ม.ม. 12/149 .

"ภิกษุทั้งหลาย สัมมาสติเป็นไฉน ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุในธรรมวินัยนี้ พิจารณาเห็นกาย
ในกาย มีความเพียร มีสัมปชัญญะ มีสติ กำจัดอภิชฌาและโทมนัสในโลกเสียได้
พิจารณาเห็น เวทนาในเวทนาทั้งหลาย มีความเพียร มีสัมปชัญญะ มีสติ
กำจัดอภิชฌาและโทมนัสในโลกเสียได้ พิจารณาเห็นจิตในจิต มีความเพียร
มีสัมปชัญญะ มีสติ กำจัดอภิชฌาและโทมนัสในโลกเสียได้ พิจารณา
เห็นธรรมทั้งหลาย มีความเพียร มีสัมปชัญญะ มีสติ กำจัดอภิชฌาในโลกเสียได้"¹

8. สัมมาสมาธิ คือสมาธิชอบ หรือความตั้งใจชอบ ความหมายขององค์มรรคข้อนี้แสดง
ไว้ในพระสูตรที่ว่า

ภิกษุทั้งหลาย สัมมาสมาธิเป็นไฉน ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุในธรรมวินัยนี้
สังตจากกามทั้งหลาย สังตจากอกุศลธรรมทั้งหลาย บรรลุปฐมฌานอันมีวิตก
วิจาร์ ปิติและสุขอันเกิดแต่วิเวกอยู่ เพราะความสงบระงับไปแห่งวิตก วิจาร์
จึงบรรลุทุติยฌาน มีความเยื้องใสแห่งจิตภายใน มีภาวะแห่งจิตเป็นหนึ่ง
ผุดขึ้น ไม่มีวิตก ไม่มีวิจาร์ มีแต่ปิติและสุขอันเกิดจากสมาธิอยู่ เมื่อคลายปิติได้
เธอจึงมีอุเบกขา มีสติสัมปชัญญะ เสวยสุขด้วยกาย บรรลุตติยฌานที่พระอรหันต์เจ้า
ทั้งหลายกล่าวว่า เป็นผู้มื่อเบกขา มีสติ อยู่เป็นสุข เพราะละสุขและทุกข์เสียได้
เพราะโสมนัสและโทมนัสดับไป เธอจึงบรรลุจตุตถฌาน อันไม่มีทุกข์ ไม่มีสุข
มีอุเบกขา และสติบริสุทธิอยู่²

ความตั้งอยู่แห่งจิต ความดำรงอยู่แห่งจิต ความตั้งมั่นแห่งจิต ความไม่ส่ายไป
แห่ง ความไม่ฟุ้งซ่านแห่งจิต ภาวะที่จิตไม่ส่ายไป ความสงบ อินทรีย์คือ
สมาธิและ สัมมาสมาธิอันใด นี้เรียกว่าสมาธิ³

¹ อภ. วิ. 35/510

² ที.ม. 10/299 ม.ม. 12/149

³ ที. ม. 10/299 ม.ม. 12/149 - ม.อ. 14/704 อภ. วิ. 35/170

ที่ชื่อว่าสมาธิ เพราะอรรถว่า อันลัทธินทรีย์เป็นต้นกำหนดถือเอา เพราะอรรถว่า ลัทธินทรีย์ เป็นต้นเป็นบริวารแห่งกันและกัน เพราะอรรถว่า อันลัทธินทรีย์ เป็นต้นบริบูรณ์ เพราะอรรถว่า มีอารมณ์เป็นอันเดียว... ไม่นิ่งชาน... ไม่แลไป... ไม่นุ่มนวล... ไม่หวั่นไหว... หลุดพ้นจากกิเลส... ความมีจิตตั้งอยู่ด้วยความสามารถตั้งมั่นใน ความเป็นจิตมีอารมณ์เดียว... แสวงหาความสงบ... เฝ้ารออันเป็นฆ่าศึก แก่ความสงบ... เป็นสภาพเกื้อกูลและนำสุขมาให้¹

จากพระสูตรที่กล่าวไว้ข้างต้น แสดงให้เห็นว่า สัมมาสติก็คือ ความตั้งมั่นแห่งใจหรือ ภาวะที่จิตแน่วแน่มีอารมณ์ เป็นหนึ่ง (เอกัคคตา) ไม่นิ่งชาน สายไปมา วิธีที่จะฝึกให้จิตสงบนิ่งหรือตั้ง มั่นแน่วแน่ต่ออารมณ์หรือสิ่งที่กำลังพิจารณา อันจะนำไปสู่การหลุดพ้นจากทุกข์ได้ ก็ต้องอาศัยวิธี เจริญสมาธิ และวิธีเจริญสมาธิในพุทธปรัชญานั้น จำแนกออกเป็น 2 สายคือ วิปัสสนากัมมัฏฐาน และสมถกัมมัฏฐาน

วิปัสสนากัมมัฏฐาน เป็นวิธีการหนึ่งที่จะทำให้เกิดความรู้แจ้งในภาวะของสิ่งทั้งหลาย ตามที่มันเป็น หรือพิจารณาสิ่งต่าง ๆ ภายใต้กฎแห่งไตรลักษณ์ คือ ทุกสิ่งไม่เที่ยง ทุกสิ่งเป็นทุกข์ และเป็นอนัตตา เป็นเหตุให้เข้าใจสิ่งต่าง ๆ อย่างชัดเจนจนถอนความหลงผิดหรือยึดติดในสิ่ง หนึ่งหลายได้

สมถกัมมัฏฐาน เป็นวิธีฝึกอบรมจิตใจให้สงบ มีอยู่ด้วยกัน 40 วิธี โดยถือเอาตามความ แตกต่างของสิ่งของสิ่งจะนำมากำหนดเป็นอารมณ์ในการทำเจริญสมาธิ ดังมีรายละเอียดต่อไปนี้²

กสิณ 10 หมายถึง การนำเอาวัตถุ 10 ประเภท คือ ดิน น้ำ ลม ไฟ สีเขียว สีเหลือง สีแดง สีขาว อากาศ (ช่องว่าง) และแสงสว่าง นำมาจัดทำขึ้นในรูปแบบอันเหมาะสมแล้วนำมา เฝ่งให้เกิดสมาธิ

¹ ชุ.ปฎิ. 31/93

² วคิน อินทสระ, พุทธปรัชญาเถรวาท (กรุงเทพฯ : บริษัท ประชาชน จำกัด, ม.ป.พ), หน้า 361-362

อสุภะ 10 หมายถึง การพิจารณาซากศพในลักษณะต่าง ๆ 10 แบบ เช่น ซากศพมี
หนองไหล ซากศพที่นอง ซากศพที่โลหรือไหล ฯลฯ

อนุสติ 10 หมายถึง การระลึกถึงอารมณ์ต่าง ๆ ที่เป็นคุณแก่จิต 10 ประเภท เช่น ระลึก
ถึงพระนุท พระธรรม พระสงฆ์ ระลึกถึงคุณของพระนิพพาน ฯลฯ

อัปมัญญา 4 ได้แก่ การเจริญ นรหมิวิหาร 4 คือ เมตตา กรุณา มุทิตา และอุเบกขา

อาหาเรปภิกุศลัญญา หมายถึง การกำหนดความเป็นปฏิกุศลในอาหาร

จตุธาตุววัฏฐาน 1 ได้แก่ การพิจารณาร่างกายเป็นธาตุ 4

อรุปี 4 ได้แก่ การเพ่งอารมณ์ในอรุปีมาน 4

กรรมฐาน 40 นี้ให้ผลต่อผู้ปฏิบัติต่างกัน เนื่องจากบุคคลย่อมมีอุปนิสัยความโน้มเอียง
ต่างกันซึ่งจะต้องเลือกใช้ตามความเหมาะสมที่เข้ากับความโน้มเอียงนั้น ๆ

ผู้ที่ปฏิบัติตามมรรค 8 จะต้องปฏิบัติพร้อมกันไปโดยตลอด เมื่อการปฏิบัติอย่างสมบูรณ์
เพียงพอแล้ว ก็เกิดปัญญาที่จะเห็นถึงภาวะความเป็นจริงของสิ่งทั้งหลาย เมื่อมนุษย์รับรู้โลกภายนอก
นอกตรงกับความเป็นจริงแล้ว ความทุกข์ย่อมจะไม่เกิดขึ้น ดังนั้น มรรค 8 จึงเป็นหนทางแห่งการดับ
ทุกข์ (นิโรธ) ของปุถุชน